

OPPONENSI VÉLEMÉNY KÁLMÁN C. GYÖRGY *SOKFÉLESEG ÉS GYAKORLAT* C. AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Kálmán C. György doktori értekezése, miközben címében és voltaképpen következtetéseiben is a *gyakorlat* jelentőségét emeli ki (a kifejezés itt az irodalomtudományos munka egy modalitását jelöli) és rendre egy „*pragmatikai szemlélet*” (7.) elkerülhetetlen térhódítása mellett sorol fel érveket, alapvetően egy *elméleti* kérdés körüljárására vállalkozik. Azt vizsgálja meg, hogy az elmélet (ami itt irodalomelméletet, illetve hangsúlyosan többes számban irodalomelméleteket jelent) milyen kapcsolatban áll, kérdésfeltevésai és eredményei milyen következményekkel járnak, ha egyáltalán, az irodalommal való professzionális foglalatosság gyakorlatai számára. Az elmélet és gyakorlat viszonyát firtató kérdések persze maguk is általában elméletiek, legalábbis – szükségszerűen – nem nélkülözhetnek teoretikus megfontolásokat, ugyanakkor az értekezés vizsgálódásai rendre azzal szembesítenek, hogy ez a reláció – nem utolsósorban éppen a megvalósulásaiban felszínre bukkanó teoretikus dilemmáknak köszönhetően – sok tekintetben igencsak gyakorlati megfontolásokat tesz szükségessé. A disszertáció leggyakrabban egy olyan elméletfogalmat érvényesít, amely jó ideje viták keresztútjében áll. Egy 1982-ben *Against Theory* címen megjelent, majd pár évvel később egy egész tanulmánygyűjtemény számára alapul szolgáló vitairat szerzői az „elméletet” az irodalomtudomány „különleges vállalkozásaként” értik, amely „arra törekszik, hogy az egyes szövegek értelmezését az interpretáció egy általános elgondolására hivatkozva irányítsa” (S. Knapp – W. B. Michaels, „Against Theory”, in W. J. T. Mitchell [szerk.], *Against Theory*, Chicago/London 1985, 11.). Kicsit korábban az elméletnek való (az elméletben azonban inherens) „ellenszegülésről” értekező Paul de Man a következő definícióval élt: „Irodalomelmélet akkor születik, amikor az irodalmi szövegek megközelítése többé nem nem-nyelvi – azaz történeti és esztétikai – megfontolásokra épül, vagy kevésbé durván fogalmazva, amikor a vita tárgya többé nem az értelem, illetve az érték, hanem ezek létrehozásának és befogadásának modalitásai, melyek megelőzik a mindenkori tényleges megjelenésformát – feltételezve, hogy a megjelenés módozatai kellően problematikusak ahhoz, hogy a kritikai vizsgálódáshoz önálló tudományág váljon szükségessé, mely azok lehetőségét és státuszát veszi fontolóra”. (P. de Man, „Ellenszegülés az elméletnek”, in Bacsó B. [szerk.], *Szöveg és interpretáció*, Bp. [é. n.], 101.) Döntő, itt azonban nem tárgyalható kérdés, hogy miként függ össze e meghatározás „durvábban” megfogalmazott első eleme, vagyis a nem-nyelvi megfontolások kiutasítása az elmélet köréből a részletesebben kifejtett másodikkal, annyi azonban mégis megjegyzendő, hogy ez az elméletfogalom – bár meghaladására nem ismertek meggyőző példák – sok hívet veszített az azóta eltelt közel négy évtized során. Mégis, Kálmán C. György értekezésének elméletfogalma mintha az idézett koordináták között mozogna (amikor „elméletről” beszél, a pozitivizmus mellett leggyakrabban a strukturalizmusra, bizonyos befogadáselméletekre és a dekonstrukcióra hivatkozik), és innen nézve kérdezne rá arra, hogy miben állna az elmélet teljesítménye az olyasfajta irodalomtudományos „gyakorlatok” terepén, amelyek éppen az értelem vagy az érték mindenkori tényleges megjelenésformái iránt lekötözöttek. A disszertáció több pontján előkerül az a kérdés, amely e gyakorlatok „tudományos” jellegét firtatja, amely kitartóan foglalkoztatta a hazai irodalomelméletet – példa lehet erre a *Helikon* itt is hivatkozott két, 1976-os és (a disszertáció szerkesztésében megjelent) 1992-es összeállítása. Noha végsősoron e téren is a praxisnak, a

pragmatikus közelítésnek tulajdonít döntő jelentőséget, az értekezés alapvetően tudományos problémaként, vagyis nem a tudományból való kimenekülés alkalmait megnyitó ellentmondásként kezeli elmélet és gyakorlat viszonyának kérdését. Bár ez a viszony rendre összezavarni látszik a tiszta képleteket, az a tudományfelfogás, amelynek keretei között megfogalmazást nyer, tulajdonképpen konvencionális. Ez a kétarcúság a szöveg nyelvhasználatán is megmutatkozik: bár fontos rétegét képezik egy mindennapos, csevegő hangvétel gesztusai, a szerző időtől-időre óvatosságra inti magát egy-egy megfogalmazásával kapcsolatban arra hivatkozva, hogy az „metaforikus”. Az értekezés terjedelmének nem jelentéktelen arányát fogalomhasználati tisztázások és hasonló jellegű reflexiók teszik ki, amelyek leggyakrabban a tárgykonstrukció műveletének önellenőrzését szolgálják. Feltűnő – és rokonszenves – vonása a kérdőmondatok, sőt egész kérdéssorozat formájában előadott argumentációk ebben a műfajban ritkán megfigyelhetően sűrű jelenléte.

Az értekezés felépítése világos. Elmélet és gyakorlat viszonyát három – utóbbi kézenfekvően kiemelkedő területei által kijelölt – vonatkozásban vizsgálja: az értelmezés, a (kissé vázlatosan kifejtett) irodalomtörténet-írás és a kánon fogalma állnak a mű gerincét alkotó fejezetek középpontjában, olyan kategóriák tehát, amelyek vitathatatlanul a gyakorlatok problémájára terelik a figyelmet, ugyanakkor – szintén nehezen cáfolható módon – alapvető irodalomelméleti kérdések egész sorával konfrontálnak. A zárófejezet (*Próba és példa* címmel) egyfajta esettanulmánynak tekinthető, amely a magyar irodalmi avantgard befogadástörténetét veszi szemügyre elsősorban a vonatkozó (némiképp specifikusnak mutató) irodalomtörténeti és kanonizációs problémákra fókuszálva. Erre a fejezetre nagy szükség is van, ugyanis az előzőek némi hiányérzetet keltenek éppen a konkrét példák tekintetében. A nagy horderejű, messzire vezető – vagy éppen gyakorlati nehézségeket explikáló – kérdések tárgyalása során a szerző ezekben a részekben ritkán lép közel vagy marad tartósabban egy-egy konkrét példa vagy összefüggés közelében. A történeti és (olykor) tipológiai utalások (korszakokra, szerzőkre, műfajokra, tudományos, értelmezési vagy ideológiai hagyományokra) nem maradnak el ugyan, de leggyakrabban távoli, igen érintőleges említések formáját öltik. Ez megfigyelhető a szakirodalmi hivatkozásokon is: nagyon sok a hasonló távoli célzás, vaskos monográfiák közelebbi szöveghelyek nélkül nyernek említést (a „szakirodalom felemás használatára” a szerző tesz is utalást egy lábjegyzetben: 71.), és sok esetben ehhez mért marad az említés jelentősége vagy megvilágítóereje a főszövegben is. Ezeket a hiányokat kompenzálja a zárófejezet, amely nagyjából-egészéből a szerző 2008-ban megjelent *Élharcok és arcélek* c., a korai magyar avantgardnak szentelt könyvén alapul. Ahogyan a szerző a disszertáció élére illesztett megjegyzésben jelzi is, a munka esetenként jóval korábban készült tanulmányok, előadások felhasználásával épült fel, ami a szerkezet imént említett világosságát és az egyes fejezetek előrehaladásának logikáját tekintve nem zavaró. Mindazonáltal mégsem maradhatnak említés nélkül a gyakori önisméltések: nem egy példa található arra, hogy a disszertáció egy pontján egy korábbi fejezetben már olvasott, akár több oldal terjedelmű rész szó szerint ismétlődik (pl. a 21-22. és 69-71., a 25-26. és a 77-78., a 28. és 67-68., valamint a 124-127. és 207-209. oldalakon).

Az első nagy összefüggés, amelyet a disszertáció tehát részletesebben szemügyre vesz, az elmélet és az értelmezés viszonya. E persze végeláthatatlan kiterjedésű témának nyilván számos aspektusa kimarad, a kiinduló kérdés viszont aligha megkerülhető: „segít-e az elmélet az értelmezésben?” Ezt a kérdést Kálmán C. György intézményes gyakorlatok felől közelíti meg. Ez egyrészt kizárja a szövegközeli tesztelést, annak vizsgálatát, hogy megtermékenyítette-e egy elméleti demonstrációnak is szánt tanulmány (pl. Jakobson és Lévi-Strauss, valamint a

velük vitázó Michael Riffaterre Baudelaire-elemzései) egy-egy műalkotás értelmezéstörténetét abban az értelemben, hogy olyan meglátásokat dolgoztak ki, amelyek az adott teoretikus keret nélkül nem fogalmazódhattak volna meg. (A kérdés nem álnaiv. A válasz nyilván – nyilván? – igen, de talán ellenpéldát is lehetne találni. Talán az is előfordul, hogy egy elméletileg tudatosan eljáró analízis nem jut messzebbre vagy másra, mint amit érzékeny kritikusok már felismertek.) A fejezet más irányban orientálódik: az elmélet szociális és tudományos pozíciójára kérdez rá (vajon ma is érvényes az, hogy „az elmélet előnyben van”? – 20.), számot vet többek között az elméleti diskurzusok terjedési körének mértékével és hasonlókkal, sőt az *értelmezés* szónak – a tudomány határain túlra is tekintve – tulajdonított (a szerző szerint alapvetően pozitív – 18., 33.) értékképzetével. (Ehhez talán érdemes hozzávenni a negatívakat is: a sajtó nyilvánosságától a privát kommunikációig elő-előkerül lefokozó vagy korlátozó értelemben is, „ez csak értelmezés”, „az én értelmezésemben” stb. Sőt: ma talán a kultúratudományok bizonyos változataiban is megfigyelhető egy ilyesfajta értékcsökkenés az *értelmezés* szó szemantikájában).

Ezek a megfontolások logikusan helyezik előtérbe az „értelmező közösségek” fogalmát, amely tulajdonképpen hidat teremt a fent jelzett intézményes vonatkozás és a kánon, a kanonizáció később előkerülő problémája között és amelyről körültekintő elemzést nyújtanak a disszertáció vonatkozó részei: külön kiemelendő a Stanley Fish elgondolását vitató Samuel Weber tanulmányához fűzött kommentár (47-51.), az egész disszertáció egyik legelgondolkodtatóbb része, amelyben a szerző módot talál arra, hogy olyan kritikai elemzésben részesítsen egy konzekvens érvelést, amely kitapintja az abban megnyilvánuló előfeltevérendszer vakfoltját. Következő lépésként az elmélet diskurzusát hozza összefüggésben az értelmező (itt: „elméletalkotó”) közösségekkel. Itt – röviden ugyan, de – szóba kerül az elméleti és értelmező diskurzusok nyelviségének a kérdése, valamint a szakma önmagára irányított – és a természettudományok hasonló gesztusától elhatárolt – tudománytörténeti tekintetének problémája, végül pedig a „rendszerelvűség” fogalma és metodikai előfeltevései is. Mint a szerző a fejezet végén megvallja, ez utóbbi – az egykor „empirikus irodalomtudománynak” elkeresztelt projektum, valamint jelentős társadalomelméletek (főleg a műben gyakran, több összefüggésben hivatkozott Pierre Bourdieu, továbbá Niklas Luhmann), illetve akár a poliszisztéma-elmélet által megtestesített – perspektívában látja, legalábbis „pillanatnyilag”, a legtöbb „potenciált” (95.). Ez az ítélet azonban viszonylag rövidre zárt alátámasztásban részesül. Pedig valóban, a rendszerelvű közelítések eszközök egész sorát kínálhatják az ebben a fejezetben megszólított összefüggések további artikulálásához. Csak két példát említve ilyen lehet az a valóban érdekes (akár analitikus filozófiai közelítések felé is megnyíló, többször felvetett) kérdés, hogy valójában mi avat valamely megnyilvánulást értelemzéssé, továbbá az irodalomtudomány intézményének azon sajátossága, amelyet – luhmanniánus nyelven – önmegfigyelésnek lehetne nevezni, vagyis az a probléma, vajon mennyiben és milyen módon határozza ez meg egyfelől az önmagára tudományként tekintő irodalomtudomány önreflexióját és szerepét az irodalmi kommunikáció rendszerében (a magyar tudománytörténetben kézenfekvő vizsgálódási tárgy lehetne ebben a tekintetben pl. Horváth János irodalomtörténeti koncepciója), másfelől egyáltalán elmélet és gyakorlat viszonyának mintázatait. Önmegfigyelés-e az elmélet, lehetséges-e elmélet önmegfigyelés nélkül, illetve: lehetséges-e olyan önmegfigyelés (pl. a szövegértelmezésben), amely ugyanakkor nem elméleti karakterű?

Az értekezés harmadik, az irodalomtörténet-írás elméleti vonatkozásainak és gyakorlatának szentelt része talán a legkevésbé kidolgozott. Mindemellett számos jelentős –

megintcsak: egyszerre elméleti és gyakorlati – problémát adressál, az (immanensnek gondolt) irodalmi és politikai-történelmi korszakhatárok viszonyától (itt mintha a kettő éles elválasztása mellett tenné le a voksát – 102-103.) a történeti és esztétikai jelentőség – kissé szerencsétlen város-hasonlattal szemléltetett – egymásvonatkoztatásának lehetőségén, az irodalomtörténeti szövegek elbeszélésként való megközelítésének, azaz narratív sajátosságainak kérdésén át magának a diszciplínának (vagy gyakorlatnak) a történeti változékonyságáig. Az itt felvonultatott kérdések mindegyike releváns, és – különösen a gyakorlati vonatkozás szempontjából – számos további elágazást implikál. Éppen a gyakorlati aspektusok artikulált kifejtését gátolja azonban, legalábbis részint, az a körülmény, hogy talán ebben a fejezetben hiányoznak leginkább a konkrét példák és a hozzájuk kapcsolódó elemzések. Az argumentáció itt leginkább tipizált alakokra (az irodalomtörténet „fő-” és „mellékszereplői”), szemléltetés nélkül hagyott pozíciókra („vannak szerzők [szövegek, intézmények], amelyekről ma sokan úgy vélekednek” stb. – 101.) vagy körülbelüli, távolról szemügyre vett identitásukban színrelépő módszertanokra („a pozitivizmus”, „a strukturalizmus”) hivatkozik, nagyon ritkán, és akkor is csak érintőlegesen tesz mérlegre a történetiség lehetséges mintázatairól rendelkezésre partikuláris elképzeléseket (Michel Foucault és Hans Robert Jauß részesülnek valamelyest koherens kommentárban). Ez a fejezet (és a disszertáció némely hasonló szekciója) kissé olyan benyomást kelt, mint amikor (pl. egy konferencia szünetében vagy egy munkahelyi vitán) az irodalomelmélet szakemberei viszonylag kötetlen körülmények között egymást félszavakból megértve nagyon általános kérdésekről cserélnek eszmét – ami persze lehet nagyon effektív kommunikációs forma, de más keretek között (pl. egy értekezés és potenciális olvasói által megképzett tengelyen) hiányérzeteket hagyhat hátra.

Ennek a fejezetnek a legérdekesebb felvetései egyrészt az irodalomtörténet-írásnak az emlékezet és felejtés kultúrtechnikáival való kapcsolatát érintik. Ezek között említhető pl. az irodalomtörténet-írás egy kor irodalmi emlékezetének tükréként való meghatározása (129.), valamint nem sokkal később a felejtés és elfojtás alakzatait érintő megfontolások (131-132.), amelyeket a szerző joggal határol el a lélektani mechanizmusok kínálkozó analógiájától. Kiemelendő továbbá (már csak azért is, mert többek között ezt az összefüggést teszteli majd az avantgárd kanonizációjának jelenségén a zárófejezet) az a kérdésfeltevés, amely azt firtatja, miként függhet össze az irodalomtörténet-írás egy-egy módszertana vagy akár narratív stílusa annak a kornak az irodalmi törekvéseivel, amelyben létrejött vagy éppen amelyet a tárgyává tesz. Kézenfekvő (és a zárófejezetben csakugyan előkerül) a magyar avantgárd (pontosabban Kassák) önmagát monumentalizáló összegző művére, *Az izmusok története*re hivatkozni ebben az összefüggésben, amelynek felépítésén és történetmondásán kevés nyomot hagytak az klasszikus avantgárd formái kezdeményezései. De a probléma aktualitását jól mutatja, hogy a közelmúlt hazai irodalomtudományában is felmerült az ilyesfajta összefüggés kérdése: egy sok vita övezte irodalomtörténeti összefoglalás, amelynek felépítésében sokan egy a posztmodern irodalom magyarországi megjelenésében kicsúcsosodó fejlődéstörténeti narratívát azonosítottak, annak ellenére váltott ki arra hivatkozó kritikai észrevételeket, hogy ez a elbeszélésmód maga nem fér össze a posztmodern esztétikájában, hogy a munka egyetlen pontján sem deklarálta magát posztmodern formaelvét követő irodalomtörténetnek. Úgy tűnik tehát, és ez megintcsak nagyon gyakorlati kérdés, hogy az irodalom- és általában a történetírás narratív sajátosságaira irányuló figyelem új megvilágításba helyezheti a történeti elbeszélés és a tárgya közötti relációt is. Az irodalomtörténet-írás e tekintetben (éppen e reláció specifikus volta miatt) még olyan útmutatásokkal sincs teljes körűen kisegítve, amilyeneket Hayden White *Metahistory* c. munkája óta a historiográfia szállít a számára.

A negyedik fejezet a kánon fogalmára fókuszál. Ez tekinthető talán a legárnyaltabban kifejtettnek a három törzsrész közül, ami talán nem független az értekezésnek a praxisra helyezett hangsúlyától. Hiszen bármennyire kiterjedt és artikulált is a kánon és a kanonizáció fogalmainak elmélete, e tekintetben nem vethető össze a másik két fogaloméval. A kánon – formai, történeti, intézményes sokarcúságának és praktikus vonatkozásai tömkelegének betudhatóan – olyan jelenség, amelyet egy kizárólag teoretikus távlat jóval kevésbé tud meggyőzően tárgyasítani, mint akár az interpretáció, akár az irodalomtörténet fogalmát. Az ezt a részt nyitó megfontolások (sok tekintetben Szegedy-Maszák Mihály nyomdokain, aki a kánont – többek közt – „kulturális nyelvtanként” határozta meg: Szegedy-Maszák M., „A bizony[italan]ság ábrándja”, in Uő, „*Minta a szényegen*”, Bp. 1995, 76.) a formalista és strukturalista fogalmi kontextushoz közellépve azt az elképzelést veszi szemügyre, amely – saussure-i kategóriával élve – a kánont egyfajta *langue*-ként fogja fel és amely végsősoron nem bizonyul teljesen kielégítőnek, mert – legalábbis innen, vagyis Saussure felől nézve – nem harmonizálható a történeti vizsgálódás szempontjaival, mely, a genfi nyelvészt követve, csak autonóm és véletlenszerű, önkényes fejlemények értelmezésére vállalkozhatna. (Megjegyzendő persze, hogy érdemes lenne egyszer ezen a ponton kicsit továbbkövetni a Saussure-párhuzamot. Azok a tényezők, amelyeket Saussure a nyelvi jel „változhatatlanságát” alátámasztandó sorakoztat fel – önkényesség, a rendszer méretei és komplexitása, valamint „*a közösség passzív ellenállása minden nyelvi újítással szemben*” [F. de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Bp. 1997², 93-94.] – , tulajdonképpen ugyanúgy nagyon is megfontolandók lehetnek a kánonképződés szerkezeti leírása számára, mint a jel „változandóságát” illusztráló érveinek egynémelyike, pl. ahol Saussure – az eszperantó példájára hivatkozva – arról beszél, hogy még egy mesterségesen előállított nyelv sem marad kontrollálható: „rövid idő múlva megkezdni majd saját szemiológiai életét; olyan törvények szerint terjed majd tovább, amelyeknek már semmi közük sincs az átgondolt alkotás törvényeihez” [uo., 100.]). Kálmán C. György okfejtése ezután a történeti és intézményi tényezők felé fordul és fel is kínál egy definíciót, amely a kánont „szövegeknek társadalmilag előnyben részesített értelmezéseiként”, vagyis nem csupán szövegek halmazaként, listájaként ragadja meg (155.). A hivatkozott példák és a szóhasználat is jelzi, hogy ez a fejezet a kánon problémáját elsősorban a „görög” (vagyis szerzőlistát mintául vevő) és kevésbé a „bibliai” (azaz kanonikus szövegeket vagy szövegkorpuszokat – szöveghálózatokat – kitüntető) formai hagyomány felől közelíti meg – érdemes volna elgondolkodni azon, miképp módosítana-e ez utóbbi, módosítana-e egyáltalán ennek a résznek a következtetéseit.

Ebben a fejezetben jóval több példa, konkrétum támasztja alá az argumentációit. Szóba kerül pl. a világirodalom instanciája: a szerző meglehetősen szkeptikusnak mutatkozik abban a tekintetben, hogy az ezen autoritás „imperializmusával” szemben (amely abban nyilvánulna meg, hogy minden nemzeti irodalmi kánon egyben világirodalmi kánonok „olvasata” is) az ún. kis népek irodalmi másfajta ellenállást is tudnának tanúsítani, mint a „bezárkózást” vagy „az originalitás vagy autogenezis bornírt hangsúlyozását” (157.). Ezzel a következtetéssel nem volna könnyű vitatkozni, annyival azonban talán kiegészíthető, hogy bizonyos világirodalmi transzferfolyamatok mégis tanúskodhatnak (részint) más jellegű eredményekről is. Pl. az egykori akadémiai irodalomtörténetnek – ideológiai okokból – sikerült hatástalanítania a romantika (ott szinte teljesen kiüresített, Jókaira korlátozott) fogalmát (ami persze elkönnyvelhető akár bezárkózásnak is), de elgondolkodtató lehet a „mágikus realizmus” kategóriájának karriertörténete is (megintcsak megszorításokkal, hiszen a fogalomtörténet eredete, sőt az általa megjelölt írásmódé sem független a nagy nyugat-európai kultúráktól). A

fejezet később visszakapcsol az irodalomtörténet kérdéséhez, és ezúttal a kanonizációval való összefüggésében tárgyalja a korszakok és a periodizáció problémakörét, itt újra felmerül pl. a nagy történeti dátumok használhatatlanságának diagnózisa. Megfontolandó pl. az arra vonatkozó figyelmeztetés, hogy egy korszakban „uralkodó” kánon aligha kínál minden tekintetben orientációit a történeti periodizáció számára (valóban nem sokat nyerne a modern magyar irodalomtörténet „Herczeg Ferenc-, Csizmadia Sándor- vagy Szabolcska Mihály-korszakok” azonosításával – 164.). Az is igaz ugyanakkor, hogy léteznek azért olyan történeti korszakfordulók, amelyek az irodalom mégoly immanens történetiségén is rajta hagyják a nyomukat. Kálmán C. György szerint pl. a Tanácsköztársaság forradalma nem hozott igazán nagy változást a modern irodalom történetében (161.). Önmagában talán nem, de az általa is említett intézményes következmények mellett ez az időszak (talán kiterjesztve 1920-ra is) mégiscsak járt bizonyos immanens következményekkel is (amelyek egy része talán nem is teljesen független attól, amit egy eltérő, fentebb idézett összefüggésben „bezárkózásnak” nevezett), melyeket érdemes mérlegre tenni akár egyetlen életművön belül (pl. Babitséban) vagy egyáltalán a modernizációról való gondolkodásnak az alakulását illetően. Végül ebben a fejezetben is előkerülnek a professzionális (önmaga megfigyelésére képes) irodalmi rendszer sajátosságai: ezt a kérdéskört különösen a „kanonikus kritika” fogalma teszi élessé, ezzel kapcsolatban a Paul Lauter egy munkájáról nyújtott élesszemű elemzés emelhető ki (167-174.), amely az egész értekezés egyik legmeggyőzőbben kidolgozott része.

Az értekezés zárófejezete az említett, a szerző korábbi könyvén alapuló esettanulmány a magyar avantgard irodalomtörténeti és kanonizációs problémáiról. Ezt a kérdéskört már megszólítja a kánon fogalmának szentelt elméleti fejezet (Bori Imre, Szabolcsi Miklós és Bojtár Endre kezdeményezéseit összevetve), itt a kiindulópontot azoknak a lehetőségeknek a számbavétele jelenti, amelyek a modern magyar irodalom történeti elbeszéléseiben az avantgard szerepeltetése számára kínálkoznak (193.). Megjegyzendő ehhez, hogy ez a valóban jelentős probléma, amint arra a szerző itt-ott utal is, még élesebbé válik komparatív, akár regionális összefüggésben, hiszen a modern magyar irodalomtörténet periodizációs és terminológiai apparátusa sokszor éppen az avantgard alulreprezentáltsága okán bizonyul nehezen közvetíthetőnek pl. a párhuzamos szlavisztikai vállalkozások felé. Ebből a szempontból jogosan figyelmeztet a szerző arra, hogy – mint arról nemzeti irodalomtörténeti kézikönyvek tanúskodnak – a nyugati irodalmak némelyikében megintcsak más a helyzet (237.). A német modernség történeteiben az expresszionizmusnak annyira meghatározó helye van, hogy nem lehet az avantgard mozgalmak kategóriája alá sorolva izolálni a modernizmus bemutatásában, más okokból, de az angol-amerikai irodalom történeteiben sem igazán valósítható meg ilyesfajta elszigetelés. Ez a fejezet (az imént említett kezdeményezésektől a kutatás mai eredményeiig ívelő) kutatástörténeti és fogalomtörténeti áttekintést is nyújt, valamint itt kerül sor – *Az izmusok története* kapcsán – az irodalomtörténeti elbeszélés és annak tárgya közötti reláció fentebb említett kérdésének tesztelésére (224.). Fontos törekvése itt a szerzőnek, hogy szembesítsen a magyar avantgard „egyszemélyességéből” (Kassák-központúságából) fakadó kanonikus sajátosságaival, anélkül, hogy – ami talán elszármazott lépés volna – egyszerűen ennek a körülménynek a negációjára tenne javaslatot. Kitekint pl. az avantgard mozgalmak kortárs történetiesítésének nem Kassáktól származó kísérleteire – a Mácza Jánosnak szentelt elemzés az értekezés legjobb részei közé tartozik (214-216.). Ezt követően kerül sor a *Nyugat* és a magyar avantgard viszonyának elemzésére, ami valóban tanulságos a kanonizáció több aspektusának szempontjából is. Egyfelől az avantgard önértelmezéseinek azon sajátossága (és kanonizációjának ezáltal generált kondíciói) válnak itt

mintegy keletkezésük szinkronmetszetében vizsgálhatóvá, hogy ezek egyfelől elutasítanak mindenfajta besorolást („Az avantgárd művészet szeretne »érthetetlen« maradni” – 248.), másfelől ez a törekvés rendre esztétikai-politikai programokban manifesztálódik. Theodor W. Adorno éppen ebben ismerte fel az *izmusok* funkcióját. Ezekben szerinte – azok „szekularizációjaként” – a klasszikus művészeti iskolák intézménye született újjá és persze alakult át abban az értelemben, hogy utóbbiaktól eltérően nem valamely hagyomány vagy intézmény autoritása tartja egyben őket, hanem valamiféle tárgy autoritása, amely pl. valamely esztétikai (vagy akár technikai jellegű) kísérlet vagy feladat sikerének megjósolhatatlanságában fejeződik ki (Th. W. Adorno, *Ästhetische Theorie* [GS 7], Ffm. 1970, 45.)

A vizsgálódás fókuszában itt Babits és Kassák vitája áll, amelyben valóban kimutatható a kánon-aspektusok tulajdonításának és vitatásának szerepe (243.), és persze talán még inkább fontos, hogy az a különös vitahelyzet, amelyben a 33 éves Babits voltaképpen egy nemzedékhatár túloldaláról teszi mérlegre a 29 éves Kassák *Programm*ját, voltaképpen egymásra torlódó, egymással azonban ellentétes innovációs elképzelések és önértelmezések ütközéséről tanúskodik (248-250.). Vagyis az, hogy Babits egyrészt nemzedéki mintázattal látja el a pozíciók különbségét, másrészt sérülékeny vagy ellentmondásosan kezelt kánont tulajdonít *A Tett* programjának, azt sejteti, hogy a vita egyik tétje éppen a kulturális vagy irodalmi innovativitás potenciálja, amelyet az avantgárd színrelépésekor a konzervatív kritikával szembenálló *Nyugat* tulajdoníthatott magának és amelynek egyfajta mutációjával konfrontálódott Kassák programjában.

Összegzésül: Kálmán C. György az MTA doktori címének elnyerésére benyújtott értekezése érdemi eredményekkel járul hozzá az irodalomtudomány mindennapos praxisában hol látenssen, hol reflektált formában jelentkező elméleti kérdések jobb megértéséhez és pontosabb artikulálásához. A munka kifejtettségi szintje ugyan nem teljesen egyenletes, összességében azonban következetesen valósít meg egy olyan, széles körű tájékozottságon alapuló értekezői attitűdöt, amelynek egyik legfőbb erőssége a folyamatos, körültekintő önreflexióban ismerhető fel. Mindezek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását.

Bp., '20-12-13.

Kulcsár-Szabó Zoltán